

УДК 82-043.5:791:(084.5):7.071.1(477)

Л. М. Гутник
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

**СИНТЕЗ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ І КІНОМИСТЕЦТВА
В УКРАЇНСЬКОМУ КІНОПЛАКАТІ
(НА МАТЕРІАЛАХ ЗІБРАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КІНОПЛАКАТА
XX СТ. З ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)**

Проаналізовано частину зібрання українського кіноплаката Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, присвячену фільмам-екранізаціям художньої літератури, та розкрито його інформаційний потенціал як джерела фактографічної та візуальної інформації з історії кіномистецтва, літератури та вітчизняної плакатної графіки.

Ключові слова: кіноплакат, зібрання кіноплаката, художня література, кіномистецтво, фільм, екранізація, кінематограф, літературний твір, плакатна графіка, українські художники.

Значний за обсягом і надзвичайно змістовний пласт зібрання українського кіноплаката з фондів НБУВ складають плакати до фільмів-екранізацій класичних та сучасних літературних творів. Понад 750 друкованих аркушів містять величезний масив фактографічної та візуальної інформації з історії кіномистецтва, літератури, плакатної графіки, а також висвітлюють одне з важливих питань, що неодноразово привертало увагу та було предметом активних дискусій у кінознавстві та літературознавстві – взаємозв'язок художньої літератури і кіно. Плакати до фільмів-екранізацій є не лише графічною образотворчою паралеллю пропонованого глядачам фільму, а й самобутнім відображенням художньої цілісності синтезу кіномистецтва й літератури.

Робота художника над кожним окремим кіноплакатом до фільмів-екранізацій була творчою і, водночас, надзвичайно відповідальною, оскільки її результат являв собою витвір та сплав трьох мистецтв – слова, екрану і плакатної графіки. Зазвичай у мистецькому арсеналі кіноплакатиста були його професійні навички та, в кращому випадку, сценарій чи фото окремих кадрів з фільму. Виконання плакатів до фільмів за творами художньої літератури надавало можливість звернутися до літературного твору-першооснови, ще раз перечитати його та звернути увагу на те, що не особливо виразно прозвучало в сценарії.

© Л. М. Гутник, 2014

Плакати до екранізованих кінотворів, окрім відомостей про творчий колектив фільмів – режисерів, сценаристів, операторів, композиторів, акторів, обов'язково містять інформацію про назву літературного твору – основи фільму та його автора. Рік випуску кіноплаката зазвичай співпадає з часом демонстрування фільму на екранах, а в окремих випадках – з датою випуску фільму. Якщо фільм був створений раніше, ці дані також зазначаються на плакаті. Окрім тексту, деякі плакати містять зображення головних героїв фільму – узагальнені образи, або ж майстерно виконані зображення акторів у ролях, яких легко впізнати. Цінною і важливою інформацією, вміщеною на окремих плакатних аркушах, є короткий анонс фільму, що має неабияке значення для визначення тематики фільму та аналізу кіноплаката загалом.

Основою для здійснення дослідження теми відображення взаємозв'язку кіно і літератури у вітчизняному кіноплакаті слугувала бібліографічна база даних (ББД) «Український кіноплакат ХХ ст.», створена на матеріалах зібрання кіноплакатів з фондів НБУВ. Разом з тим, аналіз був ускладнений відсутністю у ББД цифрових зображень, потрібних для вивчення плакатів. Незважаючи на певні технічні труднощі, засобом отримання структурованої належним чином інформації вдалося виокремити потрібні плакати, а також підготувати візуальний ряд, необхідний для дослідження.

Проблема синтезу літератури та кіномистецтва різнопланово розглядалася такими дослідниками, як Л. Брюховецька [1], А. Вартанов [2], Є. Габрилович [3], У. Гуральник [4], І. Маневич [5], Н. Горницька [6, 7] та ін. Взаємодія художньої літератури і кіно була предметом вивчення С. М. Арутюняна, темою дисертаційної роботи якого стала «Екранізація літературних творів як специфічний тип дослідження мистецтв» [8].

Взаємовідносини літератури і кіно дуже часто були темою публікацій, дискусій, обговорень, але так чи інакше вони не були вичерпними для висвітлення проблеми такого широкого діапазону. Побуває думка про те, що екранізація літературних творів – це свого роду їхній переклад з літературної мови на мову кіно. Але таке твердження є не зовсім істинним, оскільки екранізацію правомірно можна вважати окремим видом художньої творчості. Література надає кінематографу сюжетну лінію фільму, інакше кажучи – сценарій, а кіномистецтво не просто дублює його як основу, а використовує і трансформує здобутки літературні в новий художній твір, але вже у відповідності до закономірностей та особливостей мистецтва екрану. Екранізація є процесом плідної взаємодії та взаємозбагачення кіно і літератури. Найбільш вдалі екранізації стимулюють зацікавлення літературним твором-основою, оскільки після виходу фільму на екран починається обговорення не лише кінотвору, але й книги-першоджерела.

За словами киргизького письменника Чингіза Айтматова, твори якого також неодноразово і успішно екранізувалися, «... поєднання літератури й екрана – одна з глобальних тенденцій розвитку сучасного світового кінематографа, який у кращих свої проявах дедалі помітніше схиляється до мудрої думки, до синтезу з літературою, з її проблематикою й охопленням життєвих явищ...» [1, с. 3].

Статистичний аналіз зібрання показує, що найбільшу кількість фільмів за творами художньої літератури було створено в 1970-х роках, приблизно однаково їх було знято в 1960 та 1980-х роках. Разом з тим, ми спостерігаємо, що вже починаючи з 20-х років ХХ ст. література відігравала значну роль у становленні кіномистецтва та стала постійним його супутником. Відомо, що лише в українському кіно за період 1920–1929 рр. було створено понад 30 фільмів-екранізацій [9], серед яких: «Призрак бродить по Европе», за оповіданням американського письменника Едгара По «Маска Червоної Смерті»; «Рассказ о семи повешенных», за однойменним оповіданням Л. Андрєєва; «Слесарь и Канцлер», за п'єсою А. Луначарського; «Укразия», за кінороманом М. Борисова і Г. Стабового; «Беня Крик», за мотивами «Одеських оповідань» Ісаака Бабеля; «Мандрівні зорі», за однойменним романом Шолом-Алейхема; «Микола Джеря», за однойменною повістю І. Нечуя-Левицького; «Спартак», за однойменним історичним романом італійського письменника Рафаелло Джованьйоллі; «Черевики», за мотивами повісті «Ніч перед Різдом» та «Сорочинская ярмарка», за однойменною повістю М. Гоголя; «Тарас Трясило», за однойменною поемою В. Сосюри; «Кіра Кіраліна», за мотивами повісті румунського письменника Панаїта Істраті та ін. Серед плакатів до фільмів-екранізацій літературних творів періоду 20–30-х років ХХ ст. привертає увагу яскравим колоритом та живописною манерою виконання аркуш, виконаний художником М. І. Івасюком до чорно-білого фільму, знятого 1927 р. режисером Г. Гричером-Чериковером на Одеській студії ВУФКУ, за однойменним твором М. Гоголя «Сорочинський ярмарок» (*ил. 2*). Фільм, на жаль, не зберігся, тож плакати до нього є цінним документом, який не лише свідчить про створення «Сорочинського ярмарку», але й допомагає внести деякі корективи до вітчизняного кінолітопису. У першому томі «Історії українського радянського кіно» зазначено, що в створенні фільмів «Микола Джеря» (1926), «Сорочинський ярмарок» (1927), «Василина» (1927), «Примхи Катерини II» (1928) брав участь художник В. Г. Кричевський [10]. Таку ж інформацію зустрічаємо і в «Українському біографічному кінодовіднику» [11]. Насправді, то була робота його сина, Василя Васильовича Кричевського. Це наочно підтверджують дані про творчий колектив фільму, вміщені на плакатних аркушах, виконаних художниками

М. Івасюком та Б. Крюковим до фільму «Сорочинський ярмарок» (1927), на яких біля прізвища Кричевського зазначено два ініціали «В.В.». Окрім того, в монографії дослідника В. Павловського подається перелік фільмів, оформлених В. Г. Кричевським, а також інформація про те, що «інші фільми, згадувані в кінематографічній літературі, про які зазначено, що художником фільму був, або мистецьке оформлення виконав чи консультував «В. Кричевський», або в пізніших джерелах, навіть «В. Г. Кричевський», в дійсності оформлені не Василем Григоровичем Кричевським, а його сином, Василем Васильовичем Кричевським (Молодшим), який теж працював на Одеській кінофабриці в період з 1926 по 1930 р. включно» [12].

Слід зазначити, що плакати 1940-х – першої половини 1950-х років у зібранні кіноплакатів НБУВ відсутні.

Своєрідним екскурсом в історію зарубіжного кіномистецтва є частина зібрання українських кіноплакатів до зарубіжних фільмів, що надходили у вітчизняний прокат. Завдяки цим аркушевим документам ми дізнаємося, яка художня література була актуальною в той чи інший період, твори яких авторів знаходили відображення в кіномистецтві Європи, Америки, східних країн, а також країн близького зарубіжжя. Як свідчить аналіз плакатного зібрання, лідерами по випуску фільмів-екранізацій, як, власне, і кінопродукції загалом, були російські кіностудії «Мосфільм», «Ленфільм», Кіностудія ім. М. Горького. Окрім того, на екранах України демонструвалися фільми, зняті на кіностудіях республік колишнього СРСР («Білорусьфільм», «Таллінфільм», «Грузія-фільм», «Туркменфільм», «Азербайджанфільм», «Казахфільм», «Таджикфільм», «Ризька кіностудія», «Узбекфільм», «Молдова-фільм» та ін.). Українські глядачі мали змогу переглянути окремі фільми виробництва Польщі (кіностудія «Баррандов», т/о «Кадр», творчі колективи «Ритм», «Сілезія», «Призма», «Ілюзіон», «Сирена»), Болгарії (Студія художніх фільмів), Німеччини (ДЕФА), Угорщини («Гуннія»), Румунії (кіностудія «Бухарест»), Фінляндії («Суомі-фільм»), Франції («Ле Корона», «Парі-фільм продуксьон») та ін.

Українські кіноплакати до фільмів-екранізацій є документальним підтвердженням творчих взаємозв'язків кіномитців різних країн. Таких зразків знаходимо немало. Як приклад, маємо плакати, виконані В. Мельниковою, Л. Слуцьким, І. Прокопенком до пригодницького фільму «Життя і дивовижні пригоди Робінзона Крузо» (1973), знятого за романом англійського письменника Данієля Дефо на Одеській кіностудії. Сценарій до фільму написав український та російський сценарист і режисер Ф. Ю. Миронер, знятий він був російським режисером С. С. Говорухіним, який працював на той час на Одеській кіностудії. Плакат О. Штанка до фільму за мотивами історичного роману британського письменника

В. Скотта «Пригоди Квентіна Дорварда, стрільця королівської гвардії» (1989; реж. С. Тарасов) містить інформацію про те, що фільм був результатом творчості двох кіностудій – «Мосфільм» та «Бухарест» (Румунія). За плакатом В. Вітера дізнаємося, що в українському прокаті 1987 р. був фільм за однойменною казкою шведської письменниці А. Ліндгрєн, знятий за участю британських, скандинавських та радянських акторів на Кіностудії ім. М. Горького, за участю в/о «Совінфільм», «Нордиск тонефільм інт. АБ» (Швеція), Шведського кіноінституту та Норвезької асоціації розвитку кіно. У плакатному зібранні НБУВ наявні два плакати, виконані художниками Е. Антохіним та І. Кружковим до кінокартини «Колонія Ланфієр», за однойменним оповіданням О. Гріна (1969; реж. Я. Шмідт), які свідчать про співпрацю кіностудій «Мосфільм» та «Баррандов» (Чехословаччина). Плакат В. Шості інформує про те, що російським режисером Г. Юнгвальдом-Хількевичем на Одеській кіностудії 1988 р. було поставлено фільм «В'язень замку Іф», за мотивами роману французького письменника О. Дюма «Граф Монте-Крісто».

Здійснений аналіз масиву плакатів до кіноінтерпретацій літературних творів дає право стверджувати, що найбільшу кількість екранізацій отримали твори російської класичної літератури та літератури ХХ ст.

Увагу кінематографістів неодноразово привертала доробок класика російської драматургії А. П. Чехова, що наочно демонструють плакати до фільмів «Три сестри» (1964; реж. С. Самсонов), «У місті «С»», за мотивами оповідання «Іюнич» (1967; реж. Й. Хейфіц), «Весілля», за однойменним водевілем (1968; реж. І. Анненський), «Сімейне щастя», за мотивами ранніх оповідань (1970; реж.: С. Соловйов, А. Ладинін, О. Шейн), «Чайка» (1971; реж. Ю. Карасик), «Дядя Ваня» (1971; реж. А. Михалков-Кончаловський), «Погана хороша людина», за повістю «Дуель» (1973; реж. Й. Хейфіц), «Незакінчена п'єса для механічного піаніно» (1977; реж. М. Михалков), «Мій ласкавий і ніжний звір», за повістю «Драма на полюванні» (1978; реж. Е. Лотяну), «Степ» (1978; реж. С. Бондарчук). За відомостями, зазначеними на плакаті, дізнаємося, що екранізацію цих творів було здійснено на кіностудіях «Мосфільм» та «Ленфільм».

Літературна творчість Л. М. Толстого також знайшла відображення в кіномистецтві. Підтвердженням цього є кіноплакати до фільмів за його романами «Воскресіння» (1962; реж. М. Швейцер), «Війна і мир» (1965; реж. С. Бондарчук), «Анна Кареніна» (1967; реж. О. Зархі). Кіноплакат до художнього фільму «Анна Кареніна», створений І. Кружковим, містить прекрасно виконаний графічний портрет Тетяни Самойлової в головній ролі.

Твори російського поета і письменника О. С. Пушкіна були втілені у відомих нам фільмах «Заметіль» (1965; реж. В. Басов), «Казка про царя

Салтана» (1966; реж. О. Птушко), «Постріл» (1967; реж. Н. Трахтенберг), «Руслан і Людмила» (1973; реж. О. Птушко), «Борис Годунов» (1986; реж. С. Бондарчук; спільне виробництво «Мосфільм», «Баррандов» (Чехословаччина), за участю «Альянс фільмпродукціон ГМБХ» (Західний Берлін), «Благородний розбійник Володимир Дубровський» (1989; реж. В. Никифоров; «Білорусьфільм»).

Протягом 1960–1980-х років кіномистецтво збагатилося новими фільмами за творами О. І. Купріна («Гранатовий браслет» (1965; реж. О. Роом; «Мосфільм»), «Олеся» (1971; реж. Б. Івченко; кіностудія ім. О. Довженка), «Шурочка», за повістю «Поєдинок» (1983; реж. Й. Хейфіц; «Ленфільм»); Ф. М. Достоєвського («Брати Карамазови» (1968; реж. І. Пир'єв; «Мосфільм»), «Злочин і кара» (1970; реж. Л. Куліджанов; Кіностудія ім. М. Горького), «Гравець» (1973; реж. О. Баталов; «Ленфільм» – «Баррандов»); І. С. Тургенева («Весняні води» (1968; реж. В. Кршка; «Баррандов»), «Дворянське гніздо» (1969; реж. А. Михалков-Кончаловський; «Мосфільм»); О. М. Островського («Снігуронька» (1969; реж. П. Кадочников; «Ленфільм»), «Жорстокий романс», за мотивами п'єси «Безприданниця» (1984; реж. Е. Рязанов; «Мосфільм»), «Остання жертва» (1976; реж. П. Тодоровський; «Мосфільм»), «Вакансія, за п'єсою «Доходне місце» (1982; реж. М. Мікаелян; «Мосфільм»), «Шалені гроші» (1982; реж. Є. Матвєєв; «Мосфільм»); Ю. П. Германа («Торпедоносці» (1983; реж. С. Аранович; «Ленфільм»), «Наші знайомі» (1969; реж. І. Гурін; кіностудія ім. М. Горького); О. Б. Чаковського («Блокада» (1974; реж. М. Єршов; «Ленфільм»), «Перемога» (1985; реж. Є. Матвєєв; «Мосфільм» – ДЕФА (НДР), за участю в/о «Совінфільм», Суомен Кувакасетті-Туотанто (Фінляндія); М. О. Булгакова («Біг» (1971; реж.: О. Алов, В. Наумов; «Мосфільм»), «Іван Васильович змінює професію» (1973; реж. Л. Гайдай; «Мосфільм»); Ю. В. Бондарева («Тиша» (1964; реж. В. Басов; «Мосфільм»), «Гарячий сніг» (1973; реж. Г. Єгіазаров; «Мосфільм»), «Берег» (1984; реж.: О. Алов, В. Наумов; «Мосфільм», за участю західноберлінської фірми «Альянс Фільмпродукціон ГМБХ» та Телебачення ФРН (ВДР, Кельн); М. О. Шолохова («Тихий Дон» (1962; реж. С. Герасимов; кіностудія ім. М. Горького), «Вони воювали за Батьківщину» (1975; реж. В. Юсов; «Мосфільм»); Б. Л. Васильєва («А зорі тут тихі» (1972; реж. С. Ростозький; Центральна студія дитячих та юнацьких фільмів ім. М. Горького), «Підсудний» (1986; реж. Й. Хейфіц; «Ленфільм»); В. М. Шукшина («Кінець Любавіних» (1972; реж. Л. Головня; «Мосфільм»); В. О. Каверіна («Здійснення бажань» (1974; реж. С. Дружиніна; «Мосфільм»), «Відкрита книга» (1974; реж. В. Фетін; «Ленфільм»); Б. М. Польового («На дикому березі» (1967; реж. А. Гранік; «Ленфільм») та багатьох інших російських

письменників. Усі зазначені вище фільми також знайшли відображення у зібранні українського кіноплаката НБУВ.

За матеріалами плакатного зібрання НБУВ дізнаємося, що значну частину кіноекранізацій складають фільми за творами зарубіжних авторів. Із літературного спадку англійського поета і драматурга Вільяма Шекспіра було екранізовано його трагедії «Гамлет» (1964; реж. Г. Козинцев; «Ленфільм»), «Ромео і Джульєтта» (1968; реж. Ф. Дзеффіреллі; «Діно де Лаурентіс Чінематографіка», Італія), «Король Лір» (1970; реж. Г. Козинцев; «Ленфільм») та комедію «Багато галасу даремно» (1973; реж. С. Самсонов; «Мосфільм»). Фільм італійського виробництва «Ромео і Джульєтта» демонструвався на екранах України 1972 р., що встановлено за датою випуску плаката. Надзвичайно цінним є крупноплановий графічний портрет молодого Інокентія Смоктуновського у ролі принца Гамлета, виконаний В. Овсяниковим, який став основою композиції кіноплаката до фільму «Гамлет».

Збереглися плакати до фільмів-екранізацій окремих творів американського письменника, автора пригодницьких романів та оповідань Джека Лондона. Кіноплакат, виконаний 1968 р. художником О. Ніколайцем, містить інформацію про фільм, знятий 1946 р. режисером О. Згуріді на Московській студії науково-популярних фільмів, натомість, плакат роботи В. Шості рекламує фільм 1973 р., створений режисером Л. Фульчі (Італія). Плакат В. Подчекаєва 1974 року задокументував надходження у вітчизняний прокат фільму за однойменною повістю Д. Лондона «Поклик предків» (1972; реж. К. Аннакін; «Массфілмз», Англія).

Кіноплакати до фільмів за творами Болеслава Пруса («Фараон», «Лялька»), Станіслава Лема («Солярис», «Дізнання пілота Піркса»), Єжи Анджеєвського («Попіл і алмаз»), Збігнева Саф'яна («Потім настане тиша»), Анджея Шиперського («Зберегти місто») є документами, які подають інформацію про екранізацію польської художньої літератури та підтверджують факт демонстрування означених кінокартин в Україні.

У плакатному зібранні знаходимо також відомості про те, що за мотивами казок Ганса-Хрстіана Андерсена на кіностудії «Ленфільм» було створено художні фільми «Снігова королева» (1967; реж. Г. Казанський) та «Давня, давня казка» (1969; реж. Н. Кошеверова), а за твором Антуана де Сент-Екзюпері поставлено фільм «Маленький принц» (1967; реж. А. Жебрюнас; Литовська кіностудія), які й до сьогодні є улюбленими в наших глядачів.

Окрім того, український кіноплакат є свідченням екранізацій творів французького класика пригодницької літератури Жюль Верна в кінокартинах «Навколо світу за 80 днів» (1976; реж. М. Андерсен; Майкл Тодд Компані, США) та «Діти капітана Гранта» (1936; реж. В. Вайншток;

«Мосфільм»; плакат – 1962 р.); британського письменника, основоположника історичного жанру В. Скотта у фільмах «Балада про доблесного лицаря Айвенго» (1983; реж. С. Тарасов; «Мосфільм») та «Пригоди Квентіна Дорварда, стрільця королівської гвардії» (1989; реж. С. Тарасов; «Мосфільм», за участю «Бухарест», Румунія); англійського письменника пригодницького жанру Р. Л. Стівенсона у фільмах «Острів скарбів» (1972; реж. Є. Фрідман; кіностудія ім. М. Горького) та «Дивна історія доктора Джекіла і містера Хайда» (1986; реж. О. Орлов; «Мосфільм»); американського романіста Д. Ф. Купера у фільмі «Пригоди на берегах Онтаріо» (1972; реж.: Ж. Древіль, С. Ніколаеску; «Бухарест», Румунія – «Франко-Лондон-фільм», Франція) та багатьох ін.

За результатами проведеного аналізу зібрання кіноплакатів можемо констатувати, що більшість кінокартин за творами письменників Білорусії, Киргизії, Азербайджану, Грузії, Литви, Казахстану були створені на місцевих кіностудіях. Як приклад, за мотивами комедії білоруського драматурга А. Є. Макайонка «Лявоніха на орбіті» було знято фільм «Рогатий бастион» (1975; реж. П. Василевський; «Білорусьфільм»). Роман литовського письменника В. Бубніса «Три дні у серпні» став підґрунтям для художнього фільму «Розколоте небо» (1976; реж. М. Гедріс; Литовська кіностудія). Повість казахського письменника, драматурга М. О. Ауезова «Сірий Лютий» було екранізовано у фільмі «Лютий» (1974; реж. Т. Океєв; «Казахфільм»). За однойменним романом видатного грузинського прозаїка К. Гамсахурдіа було створено кінофільм «Десниця великого майстра» (1971; реж.: В. Табляшвілі, Д. Абашідзе; «Грузія-фільм»). За мотивами повісті азербайджанського письменника С. Г. Рагімова «Мехман» було знято художній фільм «Ім'ям закону» (1969; реж. М. Дадашев; «Азербайджанфільм»).

Знаходимо у плакатному зібранні НБУВ чимало плакатів до художніх фільмів за творами вже згаданого нами киргизького письменника Ч. Т. Айтматова, серед яких «Перший учитель» (1966; реж. А. Михалков-Кончаловський; «Киргизфільм» – «Мосфільм»), «Джаміля» (1969; реж. І. Поплавська; «Мосфільм»), «Біг інохідця», за мотивами повісті «Прощай, Гульсари» (1969; реж. С. Урусевський; «Мосфільм»), «Я – Тянь-Шань», за повістю «Тополька моя в червоній хустинці» (1973; реж. І. Поплавська; «Мосфільм»), «Червоне яблуко» (1976; реж. Т. Океєв; «Киргизфільм»), «Білий пароплав» (1976; реж. Б. Шамшиєв; «Киргизфільм»).

Як відомо, історію українського кіно творили Одеська, Ялтинська кіностудії, та провідною вітчизняною кіноустановою стала Національна кіностудія художніх фільмів ім. О. П. Довженка. Кожен четвертий фільм кіностудії був екранізацією вітчизняної та світової класики, майже

кожен четвертий був відзначений високими нагородами вітчизняних та міжнародних кінофестивалів [13].

У зібранні кіноплакатів НБУВ наявні близько 100 плакатів, які представляють фільми-екранізації творів художньої літератури за період 1957–1994 рр., зняті кіностудією ім. О. Довженка. Зробити огляд всіх фільмів у межах однієї статті неможливо, тож зупинимося на окремих з них. Так, плакат до фільму «Мальва» (1957; худож. В. Шведов) за мотивами ранніх оповідань М. Горького, окрім відомостей про творчий колектив фільму, презентує нам крупноплановий портрет головної героїні фільму, латвійської актриси Дзидри Рітенберге, яка отримала приз журі Венеціанського кінофестивалю в номінації краща акторська робота за 1957 р. На МКФ у Москві 1958 р. другу премію отримав художник фільму М. Юферов [14].

З київською кіностудією художніх фільмів був пов'язаний творчий шлях кінорежисера, кінодраматурга, скульптора І. Кавалерідзе, про що інформують кіноплакати до знятих ним фільмів «Повія» (1961), за мотивами однойменного роману Панаса Мирного (худож. А. Деркач), та «Наталка-Полтавка», за п'єсою І. Котляревського (1969). У фондах НБУВ наявні два плакати до фільму «Наталка-Полтавка», виконані Ю. Агаповим та Т. Лящуком, які, окрім стандартного набору відомостей про фільм, містять інформацію про те, що він був знятий 1936 р. «Українфільмом», а його перемонтаж здійснено 1969 р. на кіностудії ім. О. П. Довженка.

У 1960–1970-х роках в українському кінематографі з'явилися імена, які не лише стали гордістю вітчизняного екранного мистецтва, але й своєю творчістю заявили про Україну в світі. Серед них – режисери – С. Параджанов, Л. Осика, М. Мащенко, Ю. Ілленко, актори – І. Миколайчук, Л. Кадочникова, Б. Брондуков, Р. Недашківська, К. Степанков, І. Гаврилюк та ін. Здобуток українського кінематографа означеного періоду отримав назву поетичного кіно. Цей термін згодом усталився, оскільки фільми, які склали цей напрям, – «Тіні забутих предків», «Вечір на Івана Купала», «Камінний хрест», «Пропала грамота», «Захар Беркут», «Вавилон ХХ», – «продовжуючи традиції народного мистецтва і вбираючи передові досягнення кіно світового, формувалися під знаком української поезії та поетичної прози» [15].

Успіхи українського кіно здебільшого були пов'язані з іменами професійних драматургів і прозаїків, серед яких О. Корнійчук, О. Гончар, М. Стельмах, О. Левада, Н. Рибак, Ю. Збанацький, В. Земляк, П. Загребельний та багато інших письменників різних поколінь [16].

У цей час активно розвивалася і сценарна справа, про поліпшення якої свідчить те, що Держкіно УРСР, керівництво студії ім. О. Довженка

залучили до написання сценаріїв провідних письменників і драматургів республіки – О. Гончара, Ю. Збанацького, Є. Гуцала, Р. Самбука, О. Билінова, М. Стельмаха, І. Григурка, О. Бахвалова, М. Рябого та ін. [17].

Вивчення та аналіз плакатного зібрання НБУВ показали, що в 1960-х та на початку 1970-х років на кіностудії Довженка було здійснено екранізацію п'яти творів видатного українського письменника, драматурга М. Стельмаха у фільмах «Кров людська – не водиця» (1962; реж. М. Макаренко) та «Люди не все знають» за романом «Велика рідня» (1964; реж. М. Макаренко). До останнього було створено три плакати, виконані художниками О. Вороною, О. Степаненком, Е. Котковим. 1971 року на кіностудії ім. О. Довженка створено фільм за романом М. Стельмаха «Хліб і сіль» (реж.: Г. Кохан, М. Макаренко). Плакат до цього фільму, виконаний О. Вороною, задокументував участь у ньому цілого сузір'я акторів – О. Сердюка, І. Гаврилюка, Л. Яремчик, Р. Недашківської, М. Булгакової. Екранізацію однойменної повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять» здійснив 1974 р. режисер О. Муратов, що наочно підтверджують кіноплакати Т. І. Лящук, Л. Слуцького, Ю. Агапова з фондів НБУВ.

Свідченням екранізації та джерелом відомостей про фільм «Юнга з шхуни «Колумб» за мотивами пригодницької повісті М. Трублаїні «Шхуна «Колумб» (1963; реж. Є. Шерстобитов) є два кіноплакати, виконані С. Лялінім та Е. Анохінім.

Творчість Т. Г. Шевченка також знайшла втілення в кіномистецтві. Документальним інформаційним джерелом про створення на кіностудії ім. О. Довженка фільму-балету «Лілея» (1958; реж.: В. Вронський, В. Лапокниш), фільму-опери «Наймичка» (1964; реж.: І. Молостова, В. Лапокниш) та художнього фільму «Сон» (1964; реж. В. Денисенко) є плакати із зібрання НБУВ, виконані Т. Лящуком, В. Мигульком та І. Суржером. Плакат до фільму «Лілея» вийшов друком 1963 р., напередодні показу з нагоди 150-річчя від дня народження Т. Шевченка, що зазначено на плакаті.

У 1964 р. українським, вірменським і грузинським режисером С. Параджановим за однойменним твором М. Коцюбинського на кіностудії ім. О. Довженка було створено славнозвісний фільм «Тіні забутих предків», який, ставши одним з кращих фільмів українського кіно, викликав міжнародний резонанс та здобув багато нагород. «На фільмі «Тіні забутих предків» зімкнулося багато силових ліній, його справедливо називали відразу після виходу потужним ривком вперед усього українського кіно. Справді його критерії фільм підняв дуже різко. На щастя, він не був єдиним. Українське кіно почало, спираючись на творчість О. Довженка, на українську літературу й мистецтво, розвивати свою кіномову, яка не уподібнювалася загальноприйнятим зразкам. Діпазон поетичного кіно, як

засвідчили згодом фільми, зняті кількома режисерами, був широкий. Але «Тіні...» були й залишилися першопрохідцем, на якого рівнялися ті, хто йшов слідом» [18].

У рецензії на цю стрічку І. Дзюба зазначав, що фільм, який створений цікавим і різнобічно талановитим колективом закоханих у Гуцульщину людей, не має нічого спільного зі звичними «споживацькими» екранізаціями і являє собою самоцінний твір мистецтва, мало не єдиний фільм серед поставлених в останні роки за класичними творами українських письменників, вірно передає дух першоджерела і відповідає його сокровенній ідеї [19].

«Новий етап у освоєнні літератури почався з появою фільму «Тіні забутих предків»..., твору новаторського, експресивного й напрочуд цільного художньо. Він вражав перш за все близькістю до першоджерела, а через нього – до життя й неповторного побуту жителів Карпат. Справжнім святом народного мистецтва, відкриттям його стала ця картина. Услід за нею виходять «Камінний хрест» (за В. Стефаником) і «Вечір напередодні Івана Купала» (за М. Гоголем). Основною ознакою цього етапу було творче прочитання прози. До літературної класики звернулися режисери, які шукали нових засобів художньої виразності. Література стала тим ґрунтом, на якому означилася тенденція так званого поетичного кіно, початок якої, що загально визнано, – у творчості О. Довженка» [1, с. 23].

Художником фільму «Тіні забутих предків» був відомий український митець Г. Якутович, який, «закоханий у красу Карпат, добре обізнаний зі своєрідністю гуцульського побуту... прийшов у колектив зі своїми усталеними поглядами на зміст і значення повісті М. Коцюбинського, із своїм уявленням про її образи і тому виступав часто не тільки як художник, але й одночасно як радник режисера і оператора» [20]. Окрім роботи над кінокартиною, митець виконав два кіноплакати, які є на сьогодні своєрідними графічними документами легендарного фільму. Досить оригінально, у вигляді підфарбованої ліногравюри, вирішений один з плакатів Г. Якутовича, в якому по центру на всю довжину аркуша постає образ головного героя, навколо якого вміщено ряд маленьких зображень, що являють собою окремі графічні розповіді про життя і побут гуцульських Карпат (*ил. 1*). Ще один плакат до фільму, створений І. Кружковим, складається з двох аркушів великого формату і вражає національним колоритом та майстерно відтвореними типажми головних героїв у традиційному вбранні.

Про творчу співпрацю кіностудії ім. О. Довженка з «Мосфільмом» над створенням фільму «Зачарована Десна» за однойменною автобіографічною повістю О. П. Довженка (1964; реж. Ю. Солнцева) свідчать чотири плакати,

створені З. Рабіновичем, Л. Капітаном, М. Димченком, С. Міссаном. Ці аркуші є цінними документами візуальної інформації, оскільки портрет головного героя фільму (Євген Самойлов у ролі полковника Олександра Петровича) – постає на них у двох видах – графічному та фото.

Українських кінематографістів неодноразово приваблювала творчість російського та українського письменника М. Гоголя, за мотивами оповідань якого на кіностудії ім. О. Довженка було створено фольклорно-етнографічну феєрію «Вечір напередодні Івана Купала» (1968; реж. Ю. Ілленко), а за однойменною повістю знято кінокартину «Пропала грамота» (1972; реж. Б. Івченко). У фондах НБУВ зберігається плакат до фільму «Пропала грамота», датований 1983 р., який є підтвердженням того, що кінокартина неодноразово демонструвалася на екранах. Оригінальною манерою виконання, живописною декоративністю вирізняються з-поміж інших кіноплакати до фільму «Вечір напередодні Івана Купала», авторами яких є відомі в плакатній справі митці – Т. А. Лящук та В. Мельникова. Тимофієм Лящуком до названої кінокартини було створено два плакати, які вдало доповнюють один одного. На одному аркуші – в центрі орнаментальної композиції з елементами народного мистецтва подано стилізований образ головного героя, в іншому – відтворено образ головної героїні, який разом з тим є символічним уособленням тогочасної України (*ил. 3, 4*).

Два плакати до фільму «Камінний хрест», знятого на кіностудії ім. О. Довженка за мотивами новел В. Стефаніка (1968; реж. Л. Осика), виконані невідомим художником та В. Калуцьким, містять основні відомості про творців кінокартини та є графічною візитною карткою вдалого діалогу кіно з українською класикою.

Документальним свідченням екранізації драми-феєрії відомої української письменниці Лесі Українки «Лісова пісня» є плакати художників І. Суржера (1961), Т. І. Лящук та В. Лося і В. Фартучного (обидва – [1981]). За вміщеною на плакатах інформацією ми дізнаємося, що було дві постановки цієї драми в кіно. Першу екранізацію було втілено режисером В. Івченком 1961 р. Головні ролі у фільмі зіграли Р. Недашківська, П. Вескляров, В. Рудін, А. Роговцева та ін. Другу постановку під назвою «Лісова пісня. Мавка» здійснив 1980 р. Ю. Ілленко, який був режисером, сценаристом і оператором цього фільму. З ним співпрацювали актори Л. Єфименко, І. Миколайчук, М. Булгакова, Л. Лобза, Б. Хмельницький та ін. На плакаті, виконаному І. Суржером, «Лісової пісні» 1961 р., – сумно звучить тема нещасливого кохання: на синьому тлі, у верхній частині аркуша, виразно проступає самотній образ лісової красуні Мавки, а на передньому плані постає засипаний снігом трагічний образ Лукаша, який непорушно сидить під березою. Навіть назва фільму подана гострим шрифтом жовтого кольору – символу розлуки (*ил. 5*).

Одноійменну повість І. Франка було взято за основу сюжету кольорового широкоформатного фільму «Захар Беркут» (1971; реж. Л. Осика), який 1971 р. на кінофестивалі «Молоді – молодим» (м. Київ) отримав Головний приз та спеціальний диплом «За оригінальну операторську роботу» В. Квасу; на ВКФ у Тбілісі в 1972 р. фільм отримав премію за утвердження на екрані традицій народного героїчного епосу [14, с. 77]. У зібранні кіноплакатів НБУВ маємо два плакати до цього фільму, виконані Ю. Бондаренком та Т. Лящуком. На плакаті Т. Лящука майже на всю площину аркуша постає величний образ головного героя – Захара Беркута – мудрого і досвідченого ватажка тухольської громади, завдячуючи життєвому досвіду якого було переможене монгольське військо (іл. 6). Образ Захара Беркута на тлі символічних атрибутів тогочасної доби є центральним і в композиційній побудові плаката Ю. Бондаренка. Досить вдало в обох плакатах у композицію вписується назва фільму, дещо стилізована під слов'янський шрифт.

Як показує аналіз зібрання кіноплакатів НБУВ, окрім згаданих творів української художньої літератури, у вітчизняному кіно знайшли відображення повість В. Земляка «Гнівний Стратіон» (фільм «Дочка Стратіона» (1964; реж. В. Левін; Одеська кіностудія) та роман «Лебедина згряя» (фільм «Вавілон ХХ» (1979; реж. І. Миколайчук; кіностудія ім. О. Довженка); роман А. Головка «Бур'ян» (1966; реж. А. Буковський). Екранізації творів українських письменників Л. Первомайського «Дикий мед» (1967; реж. В. Чеботарьов) та Г. Квітки-Основ'яненка «Шельменко-денщик» (1971; реж. А. Тутишкін) були здійснені на російських кіностудіях «Мосфільм» та «Ленфільм». За мотивами п'єси О. Коломійця «Фараони» режисерами В. Вінником та Д. Черкаським 1974 р. на Одеській кіностудії було створено кінокомедію «Прощайте, фараони» (плакати Р. Сахалтуєва). Друге життя на екрані отримали 1977 р. і два твори Ю. Смолича – роман «Мир хатам, війна палацам» (реж. І. Шмарук) і повість «Театр невідомого актора» (реж. М. Рашеєв).

У 1980-х роках спостерігаємо помітний спад у зверненні кіномитців до творів української художньої літератури. Кіноплакати до фільму «Житіє святих сестер» (1982; реж. С. Сергєйчикова), виконані художниками О. Івашенком та В. Богуславським, підтверджують факт екранізації роману Марка Вовчка «Записки причетника». 1983 року режисером С. Клименком на кіностудії ім. О. Довженка було знято художній фільм за романом Г. Тютюнника «Вир» (плакати В. Походенка та О. Шульгана). Дві екранізації здійснив 1988 р. відомий режисер М. Мащенко: «Все перемагає любов», за оповіданням О. Гончара «За мить щастя» (плакат В. Єрка) та за однойменною п'єсою М. Куліша «Зона» (спільно з С. Шахбазяном).

До фільму «Зона» збереглося три плакати, авторами яких є В. Єрко, В. Шостя, Л. Слуцький. Слід згадати ще один фільм, створений на кіностудії О. Довженка режисером Г. Коханом за п'єсою М. Старицького «Циганка Аза». До цієї кінокартини художником В. Решетовим було виконано оригінальний плакат, в якому засобом відтінків лише двох кольорів – червоного і чорного – авторові вдалося створити драматичний образ головної героїні.

Звичайно, не всі фільми за творами художньої літератури є досконалими. Як і в будь-якому мистецтві, тут є і шедеври, і невдалі екранізації. Разом з тим, вже з погляду сьогодення ми можемо з упевненістю сказати, що творча співдружність письменника та цілого колективу кіномитців стала надзвичайно важливим і плідним процесом взаємодії та подарувала нам багато незабутніх фільмів, які не старіють з часом і будуть неодноразово приносити задоволення не одному поколінню глядачів.

Таким чином, підсумовуючи зазначене, слід сказати про те, що вивчення та аналіз частини зібрання українських кіноплакатів НБУВ до фільмів-екранізацій дозволили не лише розкрити інформаційний потенціал даного різновиду плакатних аркушів, а й висвітлити можливості його використання для досліджень літературознавчого, кінознавчого та мистецтвознавчого спрямування, однією з яких є тема відображення синтезу художньої літератури та кіномистецтва.

Список використаних джерел

1. Брюховецька Л. Література і кіно. Проблеми взаємин: літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1988. – [183] с.
2. Варганов А. Образы литературы в графике и кино. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 312 с.
3. Габрилович Е. Кино и литература. – М.: Бюро пропаганды сов. киноискусства, 1965. – 47 с. : ил.
4. Гуральник У. А. Русская литература и советское кино : экранизация классической прозы как литературоведческая проблема. – М.: Наука, 1968. – 431 с.
5. Маневич И. М. Кино и литература. – М.: Искусство, 1966. – 240 с.
6. Горницкая Н. С. Кино – литература – театр : к проблеме взаимодействия искусств : учеб. пособие. – Ленинград : ЛГИТМИК, 1984. – 71 с.
7. Горницкая Н. О границах взаимодействия кино и литературы // Зримое слово. Кино и литература : диалектика взаимодействия. – Ленинград : Искусство, 1985. – С. 3–69.
8. Арутюнян С. М. Экранизация литературных произведений как специфический тип взаимодействия искусств : автореф. дис. ... канд. филос. наук :

09.00.04 / Арутюнян С. М.; МГУКИ. – Москва : 2003. – 20 с. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com>. – Назва з екрана.

9. Золотоверхова І. І. Український кіноплакат 20–30-х років. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 25.

10. Історія українського радянського кіно : в 3 т. – Т. 1 : 1917–1930 / авт. : Б. С. Буряк, Г. В. Журов, С. Г. Зінич [та ін.]. – С. 94.

11. Капельгородська Н. Український біографічний кінодовідник / Нонна Капельгородська, Євгенія Глушенко, Олександра Синько. – К. : АВДІ, 2001. – С. 323.

12. Павловський В. Василь Григорович Кричевський : життя і творчість. – Нью-Йорк : [Укр. Вільна Акад. Наук у США], 1974. – С. 185.

13. Анований каталог фільмів. 1928–1998 / Національна кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка; авт.-упоряд. Р. Прокопенко; ред. О. Кучерявий. – К. : Національна кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка, 1998. – С. 3.

14. 100 фільмів українського кіно : анот. кат. за проектом ЮНЕСКО «Нац. кінематогр. спадщина». – К. : Спалах ЛТД, 1996. – С. 49.

15. Нариси з історії кіномистецтва України / редкол. : В. Сидоренко, І. Безгін, В. Горпинко [та ін.]. – К. : Інтертехнологія, 2006. – С. 241.

16. ЦДАВО України, ф. 4754, оп. 1, спр. 622, с. 30.

17. Там само, с. 41.

18. Брюховецька Л. Поетична хвиля українського кіно // Історія світового та вітчизняного кіномистецтва : хрестоматія : у 2-х т. – Т. 2 / уклад. Андрій Бурий. – Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2011. – С. 273.

19. Дзюба І. День пошука // Искусство кино. – 1965. – № 5. – С. 78.

20. Белічко Ю. Георгій Вячеславович Якутович. – К. : Мистецтво, 1968. – С. 45.

L. Hutnyk

Combination of fiction literature and cinema art in Ukrainian cinema posters: review of the Ukrainian 20th century cinema posters collection from the fonds of V. Vernadsky National Library of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine

We have analyzed a part of the collection of Ukrainian cinema posters dedicated to fiction film adaptations of V. Vernadsky National Library of Ukraine and have revealed their information potential as a source of factual and visual information in the history of cinema art, literature and national poster graphics. It is pointed out that the research of the interrelation of cinema and literature in Ukrainian cinema posters is based on the bibliographic database (BBD) named «Ukrainian Cinema Poster of the Twentieth Century», based on the VNLU cinema posters collection. It is noted that the posters to film adaptations are not only a graphic pictorial parallel of the films, proposed to viewers, but also a distinctive reflection of the artistic integrity of the synthesis of cinema art, and literature, as they contain a vast array of factual and visual information. Besides a brief announcement of a film, text information about a creative staff of films – directors, screenwriters, cameramen, composers, actors, and required data about a title,

genre variety and an author of a cinematized literary work, many cinema posters have graphic images or photographs of actors performing their roles.

Key words: cinema poster, collection of cinema posters, fiction, cinema art, film, film adaptation, literary work, poster graphics, Ukrainian artists.

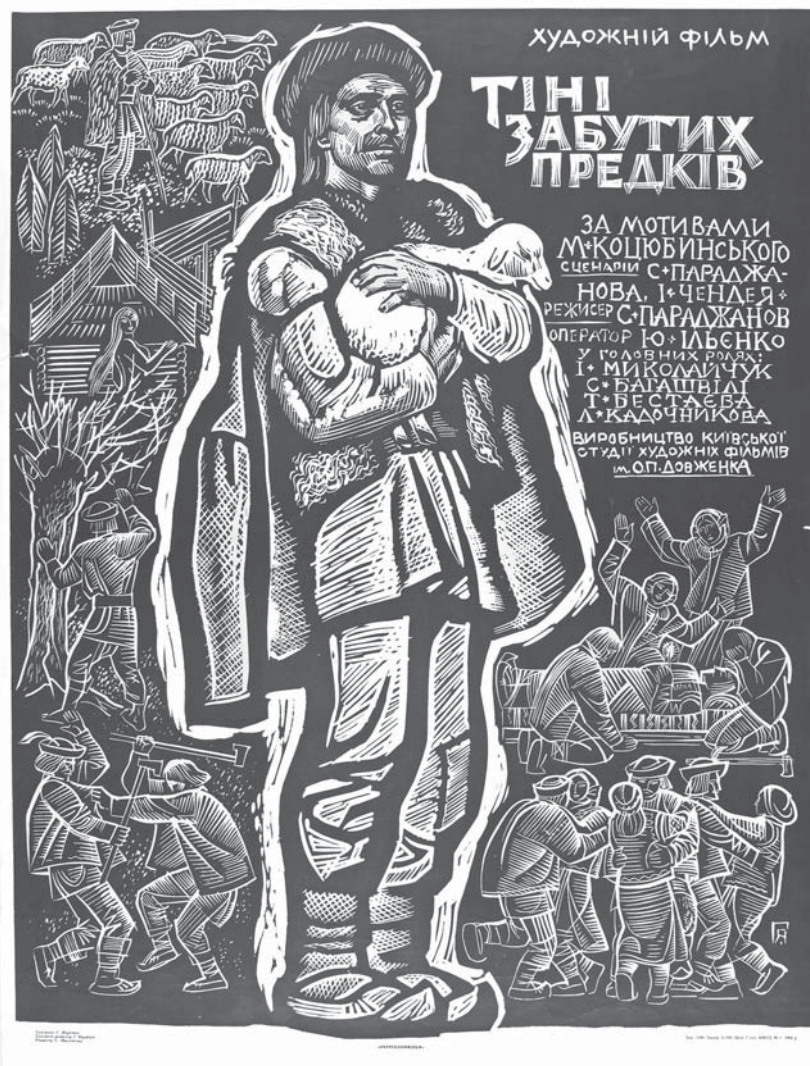
Л. Н. Гутник

Синтез художественной литературы и киноискусства в украинском киноплакате (на материалах собрания украинского киноплаката XX в. из фондов Национальной библиотеки имени В. И. Вернадского НАН Украины)

Проанализирована часть собрания украинского киноплаката Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского, посвященная фильмам-экранизациям художественной литературы и раскрыт ее информационный потенциал как источника фактографической и визуальной информации по истории киноискусства, литературы и отечественной плакатной графики. Указано, что основой для проведения исследования темы отображения взаимосвязи кино и литературы в отечественном киноплакате служила библиографическая база данных (ББД) «Украинский киноплакат XX в.», созданная на материалах собрания киноплакатов из фондов НБУВ. Отмечается, что плакаты к фильмам-экранизациям являются не только графической изобразительной параллелью предлагаемого зрителям фильма, но и самобытным отражением художественной целостности синтеза киноискусства и литературы, так как они содержат огромный массив фактографической и визуальной информации. Кроме краткого анонса фильма, текстовых сведений о творческом коллективе кинокартин – режиссеров, сценаристов, операторов, композиторов, актеров, а также обязательных данных о названии, жанровой разновидности и авторе экранизированного литературного произведения, на многих киноплакатах помещены графические изображения или фото актеров в ролях.

Ключевые слова: киноплакат, собрание киноплаката, художественная литература, киноискусство, фильм, экранизация, кинематограф, литературное произведение, плакатная графика, украинские художники.

Ил. 1. Якутович Г. Тіні забутих предків. 1964 р.

Ил. 2. Івасюк М. Сорочинський ярмарок. 1927 р.

Л. 3. Ляшук Т. Вечір на Івана Купала. 1968 р.

Лл. 4. Ляшук Т. Вечір на Івана Купала. 1968 р.

Лл. 5. Суржер І. Лісова пісня. 1961 р.

Ил. 6. Ляшук Т. Захар Беркут. 1971 р.